

onderwerp en voor zijn aandeel in het directe historische onderzoek. Het merkwaardige stuk middel-eeuws metselwerk op het voorterrein van het Gemeentelijk Archief, afkomstig van Achter Clarenburg, vormt daarvan een blijvend getuigenis. Van al deze werkzaamheden, die uiteraard eerder vanuit zijn functie als gemeente-archivaris dan vanuit die als bestuurslid van Oud Utrecht geschiedde, heeft de Vereniging in bijzondere mate kunnen profiteren en het bestuur hoopt van harte dat ook in de toekomst te kunnen blijven doen! In dezelfde vergadering werd afscheid genomen

van mevrouw A. M. Beauchampet-Lorwa, die aftrad in verband met haar verhuizing naar Egmond. Haar activiteiten lagen in de eerste plaats op het terrein van de excursies, maar ook daarbuiten, onder meer in de overkoepelende commissie voor de binnenstad kon er vele malen een beroep op haar worden gedaan.

Ook aan mevrouw Beauchampet heel veel dank!

Namens het bestuur
C. L. Temminck Groll

PESTIS BOVINA IN UTRECHT 1813-1814

Nauwelijks waren de Fransen in november 1813 uit Utrecht verdwenen of een nieuw onheil trof de stad. Op 2 december brachten militairen van het Pruisische bevrijdingsleger drie „bovenlandsche koetjes” ter stalling bij slager A. Verkerk, oud 41 jaar, wonende met vrouw, zeven kinderen, één inwonend meisje van elf jaar en twee dienstmeisjes op nummer 14, Achter het Vleeshuis. Al gauw stierf een van de beesten aan een nare ziekte; de volgende dag bleek een tweede dier zó ziek te zijn dat men besloot het te slachten. Het vlees werd op een wagen geladen en meegenomen naar de nieuwe bestemming van de militairen, Jutphaas. Daarheen werd ook de derde koe meegesleept, gesleept, want ook dit dier was ernstig ziek, zelfs zo erg, dat het in Jutphaas moest worden geslacht. In Utrecht was intussen een van Verkerks eigen koeien gestorven aan dezelfde kwaal. Ook in andere stallen vertoonden zich symptomen, die men aanvankelijk voor longvuur hield. Maar er stierven meer koeien, o.m. bij J. Verkerk, oud 60 jaar, wonend op Achter het Vleeshuis 26, met echtgenote en zoon Jan van 31 jaar. En het gerucht begon de ronde te doen dat de „gewone veeziekte”, namelijk de runderpest, heerste.

„Zo dra dit ter harer kennisse was gekomen”, besloot het gemeentebestuur maatregelen te nemen. Op 14 december kreeg Jacob Schouten, keurmeester van het vlees, opdracht alle stallen in de stad en de vrijheid te gaan inspecteren. Als ergens een ziek dier werd aangetroffen, moest hij ervoor zorgen dat het niet werd geslacht, maar dat het verloop van de ziekte werd afgewacht.

Schouten rapporteerde op 26 december aan het stadsbestuur dat hij de ziekte ook buiten de Weerdpoort had aangetroffen en wel in totaal op vier stallen. Er waren al verscheidene runderen aan gestorven en hij verzocht daarom steun, zodat krachtige maatregelen konden worden genomen.

Naar aanleiding van zijn rapport werden hogere instanties gewaarschuwd en begon de ambtelijke molen op de voorgeschreven wijze te draaien.

„Beroken”

In het laatst van de 18e eeuw had de runderpest herhaaldelijk gewoed en waren daarom maatregelen voorgeschreven, die in Nederland waren vastgelegd in de Wet tot voorkoming en afwending van de runderpest, van 26 december 1799; deze wet was niet ingetrokken toen de Fransen verdwenen en op 21 januari 1814 kon in de krant worden meegedeeld, dat de voorschriften van 1799 nog steeds van kracht waren. Schouten had ze al toegepast en de dode dieren op de voorgeschreven diepte van vier voet laten begraven.

De besmette stallen werden grondig gereinigd, o.m. door ze op de vereiste wijze te „beroken”. Men druppelde daartoe zwavelzuur op een mengsel van fijn zout en gemalen bruinsteen, waardoor een witte, reinigende damp ontstond. Er werd gewaarschuwd tegen overdadig druppelen, omdat de ademhalingsorganen dan weleens geprikkeld konden raken. Geen wonder als men bedenkt, dat uit dit gedruppel chloorgas ontstaat, dat inderdaad een reinigende werking heeft, maar ook als gifgas zijn mannetje staat.

Het middel doet overigens heel wat effectiever aan dan de berokening tijdens de runderpest van 1769. Toen „reinigde” men de stallen door de rook van brandend hout en azijnwalm, of van brandend leer en teer. Zuivere lucht zou, zo meende men, hoe onaangenaam ze ook rook, de voortgang van de ziekte onmogelijk maken.

De commissaris van het arrondissement schakelde, toen hij door de stedelijke overheid was geïnformeerd over de gang van zaken, ogenblikkelijk de provinciale commissie van landbouw in. In 1805 was tot de oprichting van dergelijke commissies

besloten; zij hadden een adviserende en eventueel uitvoerende taak. De secretaris van de Utrechtse commissie, mr. G. Wttwaal te Houten, heeft in oktober 1815 rapport uitgebracht over de dingen die gedaan zijn om de epidemie te bezweren. Daaruit blijkt, dat de leiding van de strijd bij hem in goede handen was. Hij had zelf ook vee en leefde de voorschriften pijnlijk nauwkeurig na, erop toezien dat anderen dit ook deden.

Isolatie

Stallen waar de ziekte heerste, werden zo streng mogelijk geïsoleerd; niemand mocht van een besmette naar een andere gaan; de keurmeester die af te maken dieren moest taxeren, mocht de stal niet binnengaan en het zieke dier niet aanraken. Touwen waarmee de koe had vastgestaan, werden meebegraven, houtwerk zo nodig verbrand, metalen stalgereedschap werd geschuurd en gereinigd en vaak zelfs in vuur ontsmet. De aarde waarop de zieke in de stal gestaan had, werd weggegraven en op de mesthoop gedeponneerd; deze mest mocht niet worden gebruikt voor hooi- of weilanden. Zieke dieren werden afgemaakt en ook de gezonde stalgenoten moesten onder het mes. Alleen werden die niet begraven maar hun vlees werd aan de armen ter beschikking gesteld.

Het afslachten van besmet en ziek vee was in 1799 als de meest doeltreffende bestrijdingswijze beschouwd, maar men vond het redelijk, dat de gedupeerde eigenaars schadeloos gesteld zouden

worden. Daarom was in de wet van 26 december 1799 het „Fonds tot voorkoming en afwendung der Runderpest“ ingesteld, het zogenaamde Veefonds, dat in 1806 een ruimere opdracht had gekregen en om direct te kunnen toeslaan voor een beschikbaar kapitaal van 100.000 gulden moest zorgdragen. Na de Franse tijd was het natuurlijk helemaal niet zeker dat deze guldens inderdaad aanwezig waren en er kwam dan ook wat onrust en verzet. Maar alles bleek in orde te zijn en in de Nederlandsche Staatscourant van 1814, nr. 13, verscheen het besluit van 15 januari 1814 van de Souvereine Vorst, waarin o.a. werd gesteld:

„Overwegende, dat het van het uiterste belang is, de voorbehoedmiddelen en maatregelen, welke tot stuiting van den voortgang van die vreesselijke ramp, onder den goddelijken zegen, strekken kunnen, ten spoedigste in werking te brengen;

Overwegende, dat de wet van den 26sten December 1799, op dat onderwerp geëmaneerd (= genomen, afgekondigd), en ten deze de meest doelmatige verordeningen inhoudende, nimmer is geabrogeerd (= afgeschaft);

Overwegende, dat bij die wet, onder anderen, is voorgeschreven het doden en dadelijk met huid en haar begraven van het besmette vee, onder behoorlijke schadeloosstelling; en willende deze schadeloosstelling, daár, waar die maatregel noodzakelijk is, dadelijk doen uitbetalen aan de eigenaren,

Kaart I. Cordon tot stuiting van veepest binnen Utrecht. Posten, opgegeven in advertentie in Utrechtsche Courant, 24 Januari 1814:

1. Kruitmolen
2. Loevenhoutense Dijk
3. Draaiweg, bij herberg Oostindiën
4. Koningslust
5. Minsweerd
6. Ezelsdijk
7. Houtense Pad
8. Brug bij herberg Jeremie
9. Lijnpad, bij laan van heer Croes
10. Vleutenseweg
11. Ondiep

(Kaart afgeleid van Topografische Atlas No. 194, in Rijksarchief Utrecht)

Hebben besloten en besluiten:

Art. 1.

Aan Onzen Commissaris-Generaal voor de Binnenlandsche Zaken wordt geopend een crediet van enz., om daarover, naar gelang der omstandigheden, te beschikken, tot daargestelling der noodzakelijke maatregelen tot stuiting van de veepest en tot het verlenen van schadeloosstelling aan de eigenaren van het vee, hetwelk, in-gevolge de wet van den 26sten December 1799, zal moeten worden gedood."

De slachters konden dus ongehinderd hun gang gaan, tegen een vergoeding voor hun snijdende arbeid van twee gulden per koe. Zij maakten in totaal 300 dieren af, terwijl er aan de pest bovendien nog 50 stierven. Gelukkig voor de boeren is ook schadeloosstelling verstrekt voor die laatste groep dieren, hoewel dat eigenlijk niet de bedoeling was. Al met al zal er een lieve duit mee zijn gemoeid, want uit een taxatierapport van Jacob Schouten blijkt, dat hij voor de dieren op een enkele stal gemiddeld f 87 per stuk vergoed wilde zien, variërend van f 18 voor een pinkje tot f 125 voor een koe.

Het had nog veel erger kunnen zijn, want nu bleef nog ongeveer 80 procent van de veestapel in leven. Wittewaal meldde in zijn rapport dat hij ervan overtuigd was dat de ziekte uitsluitend door contact tussen de dieren overging, niet via de lucht of bedorven voedsel. Om dat te bewijzen en om de afdoendheid van de genomen maatregelen te controleren, had hij twee koeien van buiten het besmette gebied laten invoeren en in een gereinigde stal laten plaatsen; ze bleven gezond. Om in de besmette zone te komen moesten de dieren langs het cordon sanitaire worden gevoerd, dat om de stad was gelegd zoals wettelijk in 1799 was voorgeschreven. Artikel 3 van het genoemde besluit van de Souvereine Vorst luidde:

„Wij bepalen bovendien, dat, tot nader order,

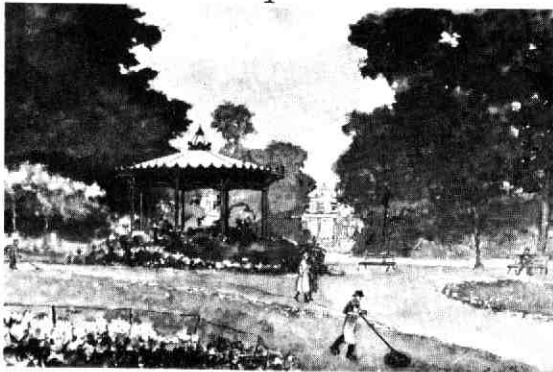
alle communicatie van de gemeente van Utrecht, en verders van alle gemeenten, alwaar de veepest zich onverhoopt nog openbaren mogt, met andere districten, ten aanzien van het rundvee, zal worden onmogelijk gemaakt, door het trekken van een kordon op den afstand van een half uur, of zoo verre als de commissien van landbouw zulks, uit hoofde van de lokale omstandigheden, noodzakelijk zullen oordelen."

Het cordon werd niet door de stadspolitie, die veel te weinig manschappen telde, bemand, maar de provinciale commissie nam mensen in dienst, die in groepen van drie, elk acht uur wachtlopend, de stad op de strategische punten hermetisch zouden afsluiten. Op een bord werd duidelijk aangegeven, dat de veepest heerste en dat pogingen om vee klandestien in- of uit te voeren met verbeurdverklaring zouden worden gestraft.

Op 24 januari 1814 werd in de krant meegedeeld, dat het cordon gesloten was; tamelijk laat dus en bovendien niet waterdicht, omdat het onmogelijk was vee dat de bevrijdingslegers met zich meevoerden, net als gewone burgerkoeien in beslag te nemen. Verder was er niet veel kans voor ontduiking, tenzij de wachtposten, ondanks de strenge controle waaraan zij werden onderworpen, niet goed opletten. Het enige onlogische punt lijkt op kaart I het Lijnpad te zijn; waarom die post niet bij de Leidse Weg stond, is onbekend.

Toen de vorstperiode voorbij was herinnerde de commissaris van het arrondissement het stadsbestuur eraan, dat vervoer van vee en huiden over het water ook verboden moest worden en gehoorzaam werden de schippers geïnformeerd. Het was toen al midden februari 1814 geworden en het zou nog lange maanden duren voordat de Souvereine Vorst op 18 juni 1814 kon besluiten dat het cordon was opgeheven. Toen duurde het nog tot 29 juni voordat de burgerij via de krant werd ingelicht en er dus absolute zekerheid bestond dat de ziekte,

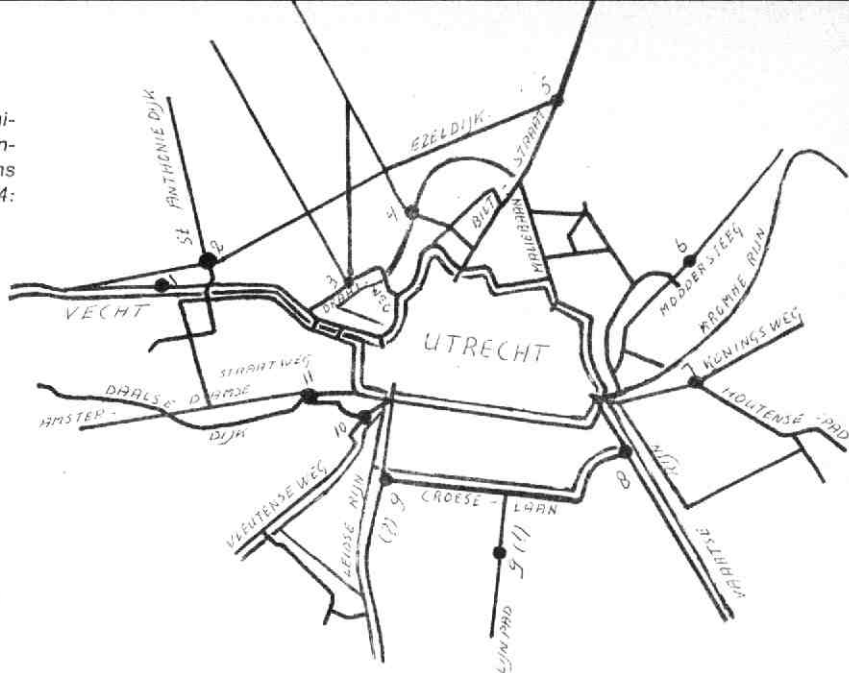
De nieuwe voorplaat

Voor het lustriumjaar is voor ons omslag een beeld gekozen uit het nog ietwat landelijke Utrecht van vijftig jaar geleden. Wij zien hier de merkwaardige muziektent op het Lucas Bolwerk tussen een weelderige begroeiing. Herkenbaar, en vandaag de dag nog aanwezig, is het herenhuis op de achtergrond. Behalve dit deel is de omgeving nu veranderd door de bouw (in 1939) van de Stadsschouwburg door Dudok. Ook het park, waar het geparkeerde blok in is doorgedrongen, is al lang niet meer het rustieke oord van de jaren twintig, zoals Arend van de Pol het nog kon uitbeelden op de aquarel die nu in de prentverzameling van het Gemeentelijk Archief wordt bewaard.

Kaart II. Cordon tot stuiting van veepest binnen Utrecht, volgens Wttewaal, in mei 1814:

1. Oog in Al
2. Groenendijk
3. Leeuwenstein
4. Daalse Dijk
5. De Klop
6. Gagelbrug
7. St. Theunisdijk
8. Langendijk (= Mr. Tripkade)
9. Blauwkapel
10. Hoofddijk
11. Abstede
12. Kromme Rijn
13. Covelaarsbrug
14. Houtense Pad
15. Laagravense Dijk
16. Liesbos
17. Chambre

die sinds begin mei geen slachtoffers meer had gemaakt, was uitgewoed.

De bestrijding ervan had veel en hard werk betekend voor een kleine groep mensen. De plaatselijke politie had ervoor gezorgd dat er geen vee door de straten werd gedreven waarin stallen niet besmette dieren voorkwamen. Samen met de zakendragers, bierdragers en dergelijke ambulante werkers hadden de politiemannen moeten optreden tegen de loslopende honden; die moesten worden gevangen en gedood, terwijl de eigenaar een boete van f 3 moest betalen. Hondse maatregelen, die echter nodig waren omdat ze het pestvee hadden opgegraven. Daardoor zou, zo vreesde men ondanks Wttewaals overtuiging, de besmetting zich kunnen voortplanten, terwijl de stank een bedreiging voor de gezondheid van de mens vormde.

Omdat er ook tweebeinige gravers waren, die het voorzien hadden op de huiden, werd besloten hen voor te zijn en de huiden door kerven onbruikbaar te maken. De moeilijkheden werden nog groter toen de boeren in de lente hun vee de wei in wilden jagen en daarbij weleens buiten de cordon-perken konden komen. Als een weiland afgegraasd was, kon onmogelijk verboden worden, dat de beesten naar een andere wei werden overgebracht.

Maar Wttewaal hield alle verplaatsingen goed bij en liet het cordon naar een grotere afstand van de stad verleggen. Voor zover de vage aanduidingen een lokalisering mogelijk maken, zijn de plaatsen van dit voorjaars-cordon op kaart II aangegeven. Er rezen toen natuurlijk weer nieuwe moeilijkheden. Wttewaal verzucht:

„Ik verviel van de eene zwaarigheid in de andere: door deze uitzetting en vergrooing waren ook te gelijk vele landen binnen het kordon ge-

bracht, waarvan de eigenaars buiten hetzelfde woonden, en ik zag mij alzoo genoodzaakt, tegen mijn zin, het vee ook van die landen in het kordon te doen brengen.

Meermalen was nu vee in het kordon gebragt, doch het uitvoeren van vee had ik tot hiertoe volstrekt geweigerd; doch nu kreeg ik dagelijkse aanzoeken van lieden alhier wonende, om hun vee te mogen brengen naar hunnen weiden buiten hetzelfde. Ik weigerde dit in de eerste dagen, doch zag al spoedig dat deze lieden hierdoor verbazende schade leden, en binnen hetzelfde geen gras hadden; ik besloot alzoo, hiertoe de noodige verlofbriefjes af te geven, doch liet dergelijke landen teekenen met het woord kordon, no. 1, of 2 of 3, en rekende deze weiden, als waren dezelve binnen gelegen, waarom ook geen beest uit of in hetzelfde mogt komen zonder schriftelijk verlof, en maakte nu van dat alles naauwkeurige lijsten, zoo van de namen der eigenaars, als van het getal der beesten, gelijk van alles zoo veel mogelijk de volledigste aantekeningen werden gehouden.”

In buurten waar de ziekte heerste, hield Wttewaal het been stijf; daar moest het rundvee op stal blijven. Toen de boeren klaagden dat hun wintervoer opraaakte, werd hun op kosten van de landbouwcommissie hooi verstrekt.

De bestrijding was moeizaam op gang gekomen omdat de Franse tijd nog maar net voorbij was en de mensen het eigenlijk druk genoeg hadden aan de nieuwe vrijheid te wennen. Moeizaam ook omdat het winter was en omdat er grote aantallen militairen waren ingekwartierd, wier paarden en koeien in de dicht opeenstaande stallen waren ondergebracht.

Redenen te over voor de burgemeester om op 30 oktober alle betrokkenen hartelijk te danken. Hun

niet genoeg te prijzen inspanningen hadden Gods zegen gedragen, kon worden geconstateerd. Daarom was ook officieel gevraagd ingevolge opdracht van de Souvereine Vorst in zijn meergenoemd besluit, artikel 4:

„Wij verlangen dat de leeraren der onderscheidene godsdienstige gezindheden dezer ramp in hunne openbare gebeden indachtig zijn, en den goddelijken zegen afsmeaken over de middelen, welke tot verzachting en verdere afwending derzelve zullen worden in het werk gesteld.”

P. D. 't Hart (m.m.v. P. Lourens)

Bronnen en literatuur

Notulen van het provisionele gemeentebestuur, Gem. Archief Utrecht.

„Statenarchief”, Rijksarchief Utrecht.

Topografische atlassen van deze beide archieven.

De onvervangbare kaartenbak van de heer Smilda.

Controle nominatif des habitants de la ville d'Utrecht et de la Banlieue, 1813, Gem. Archief Utrecht.

Utrechtsche Courant.

Drs. M. N. Acket, *Ligging en grenzen van Utrecht. In: Jaarboekje Oud Utrecht, 1950, p. 77-123. Rapport wegens het verrigte, tijdens het woeden der veepest te Utrecht, in 1813 en 1814, door mr. G. Wttewaal, secretaris der commissie van landbouw in de provincie Utrecht. O.a. in:*

J. Kops, *Staat van den Landbouw in de Vereenigde Nederlanden gedurende den jare 1814.*

Dr. Z. W. Sneller (ed.) *Geschiedenis van den Nederlandschen Landbouw 1795-1940, 1943.*

Dr. A. J. v. d. Weyde, *Geneeskundigen als Veeartsen. In: Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde 74, nr. 18, p. 2257-2259, mei 1930.*

Over G. Wttewaal, die plm. 1823 werd benoemd tot hoogleraar in de landhuishoudkunde te Leiden en de vele moeilijkheden die hij had te overwinnen bij zijn strijd tegen de runderpest en tegen de gedupeerde boeren, leze men *De Runderpest, in de jaaren 1813 en 1814, te Utrecht ontstaan en gestuit. In: J. Scheltema, Geschied- en letterkundig mengelwerk, III 1823, 2e deel, p. 1-39.*

Van twee grafmonumenten en een penning (slot)

Bij zijn afscheid als raadslid op 27 augustus 1970 heeft dr. ir. M. van den Brandhof aan de gemeente De Bilt een penning geschonken, die hij enkele jaren tevoren op een veiling had verworven. Het is een exemplaar van de gedenkpenning, die het echtpaar Van Westrenen-Mamuchet bij gelegenheid

een roosje (vijftig jaar wederzijdse liefde). Op de onderrand van het altaar: PS 128 v. 5. 6. Links van het altaar een staande mannen - rechts een dito vrouwenfiguur. Achter de man een granaatappelboom als symbool van eensgezindheid; achter de vrouw een rozenstruik, de liefde voorstellende. Man en vrouw geven elkaar boven het altaar de rechterhand. Boven hun handen wordt een hoorn des overvloeds leeggestort door een hand die uit de wolken reikt. Beneden de grond, waarop altaar en figuren staan, is te lezen:

van lan. lac. v. Westrenen. en

loh. Cat. Mamuchet v.

Houdringe.

Foto Grontmij, H. C. de Jong.

van zijn gouden bruiloft in 1759 op de munt te Utrecht - toen nog geen rijksmunt - had laten slaan, een in de 18e eeuw niet ongebruikelijke aardigheid bij een dergelijk belangrijk jubileum. Op de voorzijde van de penning zien we in het midden een klokvormig altaar met daarop een zo juist ontstoken vuur. De wand van het altaar is met een mascaroon, C-voluten en guirlandes gesierd, waaronder de letter L met aan beide kanten

De tekst van het randschrift „Gods milde hand kroond 't vrindlijk paaren” vindt zijn vervolg op de keerzijde met de woorden „'t Dankoffer brand na vijftig iaaren”. Hier bovenin in Hebreeuwse letters „Jahova jehie hakavod” (Aan Jehova zij de eer), omringd door een wolkenkrans waar overal onderuit de zonnestrallen schijnen. Links weer het echtpaar, in dankbaarheid geknielend voor het altaar rechts met daarop een nu volwassen vuur. Op de